

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна

д.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАЙВАЖЛИВІШОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ КАТЕГОРІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена розгляду проблематики забезпечення прав людини і громадянина в Україні в умовах режиму воєнного стану. Передусім, звернуто увагу на те, що права людини як фундаментальна категорія і досягнення людської цивілізації, упродовж тривалого періоду не втрачає своєї актуальності ні в теоретичному, ні в практичному аспектах. Констатовано, що протягом тривалої історії людство проходить свій шлях у постійній боротьбі за права і свободи, які здобуваються доволі тяжко. Поділ прав людини, який ми знаходимо у науковій літературі, лише підтверджує вікову потребу розширення прав людини, що виникає разом з еволюційним суспільним розвитком.

Визначено, що Україна обравши своїм напрямом розвиток держави як правової демократичної і соціальної, підтвердила, що людина та її основоположні права є найвищою соціальною цінністю, а отже, відповідно становлять найвищий пріоритет діяльності держави. Водночас, наголошено, що визнання принципу людиноцентризму основним у діяльності усіх органів публічної влади, зумовлює потребу актуалізувати проблематику дотримання прав і свобод людини та громадянина, а вектор розвитку держави, спрямований на входження до європейської спільноти, – вимагає формування принципово нових підходів до інституту прав і свобод людини і громадянина, враховуючи при цьому вікові традиції і стандарти у цій сфері, вироблені цивілізованими державами.

Попри те, наголошено на тому, що нині питання прав людини набуло нової гостроти з огляду на жорстоку дійсність, спричинену війною російської федерації проти України. Говорячи про забезпечення прав людини і громадянина в умовах режиму воєнного стану, акцентується на тому, що воєнний стан не може бути підставою для ігнорування прав людини та невиконання державою свого обов'язку щодо забезпечення і захисту права людини.

Ключові слова: людина, людиноцентризм, права людини і громадянина, режим воєнного стану, держава, публічні органи, право на життя, міжнародні стандарти захисту прав людини.

Постановка проблеми. Права людини як фундаментальна категорія і досягнення людської цивілізації, упродовж тривалого періоду не втрачає своєї актуальності ні в теоретичному, ні в практичному аспектах. Доводиться констатувати, що протягом тривалої історії людство проходить свій шлях у постійній боротьбі за права і свободи, які здобуваються доволі тяжко. Поділ прав людини, який ми знаходимо у науковій літературі, лише підтверджує вікову потребу розширення прав людини, що виникає разом з еволюційним суспільним розвитком.

Україна обравши своїм напрямом розвиток держави як правової демократичної і соціальної, підтвердила, що людина та її основоположні права є найвищою соціальною цінністю, а отже, відповідно становлять найвищий прі-

оритет діяльності держави. Сьогодні питання прав людини знову гостро стоїть в нашій державі з огляду на жорстоку дійсність, спричинену війною російської федерації проти України.

Стан дослідження проблеми. Наукове осмислення проблематики прав людини з погляду їх забезпечення, гарантування та обмеження знаходимо у роботах багатьох вчених. Особливе зацікавлення в контексті окресленої проблематики становлять наукові праці В. І. Андрейцева, Б. В. Бабіна, М. О. Баймуратова, О. О. Барабаш, Ю. Г. Барабаша, Д. М. Белова, Ю. М. Бисаги, С. П. Бритченка, І. М. Жаровської, М. С. Кельмана, В. Б. Ковальчува, А. В. Ковбана, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, Л. Я. Коритко, В. О. Котюка, І. Й. Магновського, В. С. Макарчука, О. В. Марцеляка,

М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, І. М. Погребного, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, О. В. Скрипнюка, В. Я. Тація, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, С. Б. Чеховича, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, Л. В. Ярмол та ін.

Мета статті полягає у дослідженні питання забезпечення прав людини як найважливішої конституційної категорії в умовах воєнного стану в Україні

Виклад основного матеріалу. Нині доводиться констатувати, що упродовж останніх років ми є очевидцями і безпосередніми учасниками значних потрясінь і у всесвітній історії, і значних революційних змін, які відбуваються в нашій державі. З самого початку проголошення незалежності України її народ бореться за свободу, за побудову правової, демократичної і соціальної держави, в якій права і свободи будуть визнаватись найголовнішою цінністю. Визнання принципу людиноцентризму основним у діяльності усіх органів публічної влади зумовлює потребу актуалізувати проблематику дотримання прав і свобод людини та громадянина, а вектор розвитку держави, спрямований на входження до європейської спільноти – вимагає формування принципово нових підходів до інституту прав і свобод людини і громадянина, враховуючи при цьому вікові традиції і стандарти у цій сфері, вироблені цивілізованими країнами.

Говорячи про забезпечення прав людини і громадянина в умовах режиму воєнного стану, передусім, варто звернути увагу на окремі судження, що стосуються розуміння категорій «права людини» та «гарантії прав людини», адже, як слушно зауважує Ю. Сульженко, «становлення правової і незалежної держави є реальним лише за умови утвердження в суспільній свідомості дійсного значення прав та свобод людини і громадянина. Проблеми прав та свобод людини вже давно досліджуються науковцями, однак вони і на цей час є актуальними у зв'язку з великою кількістю робіт, що мають інколи протилежні точки зору» [1, с. 14].

На думку К. Лежніна, рівень забезпечення прав і свобод людини визначається розвиненістю механізмів і розробленістю засобів, заходів та процедур, які використовуються з метою охорони й захисту прав і свобод людини, що і дає змогу говорити про захищеність і безпеку особистості в державі.

У нашій державі законодавство про права та свободи людини і громадянина відповідає

високим міжнародно-правовим стандартам. У ньому закладена демократична концепція взаємовідносин людини й держави, у якій людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю, а відповідно, змінюються співвідношення і роль структурних елементів правового статусу громадянина, оскільки на перший план виходять його права і свободи, а не обов'язки [2, с. 94].

Натомість, Б. В. Бабін та А. В. Ковбан, наголошують на тому, що права людини, як правило зазвичай, є вистраждані та кровопролитні. Але поодинокі людина не може нічого вибороти. Заради того, щоб у особистості були права, боролися цілі покоління – колективно, створюючи групи, рухи, організації. Саме ці покоління зародили не тільки ідеї прав людини, а й ідеї громадянського суспільства – єднання людей.

Вчені підкреслюють, що громадянське суспільство формує позицію громадян і їхнього вміння, уможлиблює боротьбу за права індивідуума при одночасному дотриманні принципу правової держави, без звертання до насильства; надає інструменти та пускає в хід процедури постійного контролю влади народом. А це значить, що не можна гарантувати права людини в державі, де не існує громадянського суспільства.

Без дотримання прав людини сьогодні в світі не може існувати жодної держави, а права людини не можуть існувати без громадянського суспільства як взірця осмислення потреб – особистих, політичних, соціальних, культурних, економічних, екологічних, інформаційних, колективних та духовних. Все це потребує не тільки доктринального осмислення в теорії права, політології, філософії, соціології, але повинно пройти крізь призму генезису кожного народу [3, с. 3-4].

У контексті заглиблення у зміст та сутність правової природи прав людини та питань, що стосується їх конституційного захисту, слухними видаються думки, які висловлює А. Ткачук. На його думку, основні права і свободи людини та громадянина визначаються, гарантуються та захищаються Конституцією України. Це законірно, оскільки в демократичному суспільстві права і свободи становлять найвищі соціальні цінності, і саме народу як єдиному джерелу влади має належати право визначати основи правового статусу особи [4, с. 297].

Науковець звертає увагу на те, що в Конституції України послідовно виражено суверенну волю народу у сфері правового статусу особи.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані нею найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії є саме тим, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави [4, с. 297].

Зосереджуючи увагу на конституційних гарантіях прав і свобод людини та громадянина в Україні, С. Афанасенко звертає увагу на певні ознаки свободи людини, акцентуючи на тому, що люди є вільними від народження, а отже ніхто не має права порушувати їхні природні права. Стаття 19 Конституції України закріплює те, що люди мають право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством. У демократичному світі саме держава є головним гарантом свободи людини. Загалом Конституція проголошує рівні конституційні права та свободи, а також наголошує на тому, що люди є рівними перед законом.

Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні, вважає вчений, – це основні права й свободи людини й громадянина, установлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів та потреб. Вони є втіленням можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися деякими соціальними благами, передбаченими законом. Права людини і громадянина, закріплені у Конституції, також містяться у нормативно-правових документах, які ратифіковані Україною. Захист прав і свобод людини й громадянина є головною ознакою правової держави [5, с. 4].

Натомість, згадуваний нами А. Ткачук, також підкреслює те, що положення ч. 3 ст. 22 Конституції України є принципово важливим засобом захисту всіх прав і свобод людини та громадянина, конституційною гарантією збереження їх досягнутого рівня. Захист усіх прав і свобод від їх обмеження при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних покладається на Конституційний Суд України, що вказує на наявність у нього сильної правозахисної функції [4, с. 303].

Як показав час, що минув після прийняття Конституції України, передусім права і громадянські та політичні свободи набувають реального наповнення. Конституція всебічно гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і охорони. Про це свідчить передусім система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема, юридичної відповідальності за порушення прав і свобод,

невідчужуваності і непорушності прав і свобод, їх невичерпності, недопустимості скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Одним із найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод є передбачена Конституцією система організаційно-правових гарантій, з-поміж яких особливо значна роль відведена Президентіві України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, судам, прокуратурі та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Поряд з національними гарантіями Конституція передбачила можливість використання і міжнародно-правових гарантій. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасницею яких є Україна [6, с. 23-24].

На думку С. Осауленко, гарантії прав людини є багатоманітним явищем, тому визначення цього поняття та класифікація гарантій не знайшли однозначного відображення в юридичній літературі [7, с. 35].

Аналізуючи наявні визначення поняття «гарантії прав людини», дослідниця встановила, що деякі вчені розглядають як такі виключно юридичні (правові) гарантії, хоча наявні й їхні інші види [7, с. 37].

Тезу про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, висловлює і Ю. Фігель. На її думку, реальне забезпечення прав і свобод громадян і безпеки особи відноситься до життєво важливих інтересів України [8, с. 222].

Особливу увагу, Ю. Фігель, звертає на те, що завдання забезпечення прав і свобод громадян набуває особливого значення в період дії особливих правових режимів – при виникненні різних ситуацій надзвичайного характеру, коли нормальне функціонування суспільства і держави внаслідок тих чи інших причин стає неможливим, зокрема і в умовах введення воєнного стану [8, с. 222].

Зважаючи на введення військового стану у нашій державі, наріжним питанням сьогодення виступає налагодження зв'язку і чіткої взаємодії між усіма органами державної влади та посадовими особами при виконанні своїх обов'язків. [9, с. 72].

Досліджуючи права людини в умовах воєнного стану М. Корнієнко робить однозначний

висновок, що воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитися» від свого обов'язку забезпечувати права людини. При цьому вчений акцентує на тому, що у Конституції України викладено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану. Ці приписи містяться у розділі II Основного закону [10, с. 29].

Розглядаючи питання забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану Т. Занфірова, констатує, що воєнний стан – це особлива антропна умова, у разі настання якої дія принципу свободи праці суттєво змінюється. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, під поняттям «воєнний стан» розуміється особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності й передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина й прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Указаний законодавчий акт передбачає, що правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, зазначений Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України. При цьому в ст. 8 Основного Закону України проголошується, що Конституція має найвищу юридичну силу й закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі й повинні їй відповідати. ... При цьому в ст. 64 конституцієтворець проголосив, що конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, окрім випадків, що передбачені Конституцією України [11, с. 77-78].

У контексті вказаного вище О. Басалик, звертає увагу на те, що правове регулювання свободи головним чином полягає у гарантуванні, захисті особистої свободи. Утім, вважає вчений, це лише, з одного боку. Права і свободи не є абсолютними і користування ними пов'язане з можливими обмеженнями, обумовле-

ними мірою і межами свободи, встановленими правом. Отже, реалізація прав і свобод у суспільному житті стикається з індивідуальними і публічними інтересами. Звідси, з іншого боку, виникає необхідність розмежування сфери свободи індивіда зі статусом інших власників прав і свобод, а також прав та інтересів держави і суспільства в цілому [12, с. 38].

Попри те, варто погодитись з тезою, яку висловлюють О. Василець та О. Сотник, стосовно того, що «... права людини і громадянина є невід'ємною частиною сучасного правового порядку у всьому світі. Вони є універсальними, незалежними від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального стану, громадянства тої чи іншої держави тощо. На рівні міжнародних нормативно-правових актів та конституційних норм країн гарантується захист прав людини і громадянина протягом всього життя. Обмеження їх можливе лише в разі запровадження у країні надзвичайного чи воєнного стану. Забезпечення прав людини і громадянина є важливим завданням для держави та міжнародного співтовариства.

Це передбачає розробку та впровадження ефективних правових механізмів захисту основоположних прав і свобод людини, моніторинг дотримання прав, підвищення правової свідомості серед громадян. Захист прав людини і громадянина є основою демократичного суспільства та сприяє його справедливому і гармонійному розвитку» [13, с. 14].

Висновки. Отже, узагальнюючи викладені вище думки вчених можемо зробити однозначний висновок про вагомість основоположних прав і свобод, якими наділена людина. Важливість цього питання сьогодні підсилюється різноманітними спробами позбавити людину таких загальноновизнаних прав як право на життя, честь, гідність, здоров'я та низки інших прав і свобод. Особливого значення права людини набули в нашій державі з моменту вторгнення на територію держави країни-агресора – російської федерації, яка нехтуючи усіма правилами та нормами міжнародного права, грубо і цинічно порушує основне право людини – право на життя.

З огляду на це, Україна має прикласти максимум зусиль для того аби забезпечити права і свободи усіх її громадян та налагодити ефективну діяльність усіх її органів, спрямувавши їхні зусилля на чітке і неухильне виконання своїх обов'язків у сфері забезпечення прав людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Сульженко Ю. О. Поняття та система економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 14–21.
2. Лежнін К. В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 34. С. 93–101.
3. Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. Одеса: Фенікс, 2014. 320 с.
4. Ткачук А. Актуальні питання конституційного захисту основних прав і свобод людини. *Право України*. 2010. № 11. С. 297–304.
5. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 3–7.
6. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Права людини. Ужгород, 2003. 189 с.
7. Осауленко С. Гарантії права громадян на свободу об'єднання у політичні партії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 34–42.
8. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Юридична. 2015. Вип. 2. С. 222–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24
9. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*: зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фізич. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2022. С. 71–73.
10. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31.
11. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.
12. Басалик О. І. Поняття та види обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 38–43.
13. Василюк О. М., Сотник О. С. Проблеми забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в контексті права ЄС. *Наука і техніка*. Серія: Право. 2023. № 7 (21). С. 11–22.

Tsurkan-Saifulina Yu. V. Enforcement of human rights as the most important constitutional category under martial law

The article is devoted to consideration of the issue of ensuring human and citizen rights in Ukraine under the conditions of martial law. First of all, attention was drawn to the fact that human rights, as a fundamental category and achievement of human civilization, over a long period of time does not lose its relevance in either theoretical or practical aspects. It has been established that throughout history, humanity has been going through a constant struggle for rights and freedoms, which are hard-earned. The division of human rights that we find in the scientific literature only confirms the age-old need for the expansion of human rights that arises along with evolutionary social development.

It was determined that Ukraine, having chosen as its direction the development of the state as a legal democratic and social one, confirmed that a person and his fundamental rights are the highest social value, and therefore, accordingly, constitute the highest priority of the state's activity. At the same time, it was emphasized that the recognition of the principle of people-centeredness as the main one in the activities of all public authorities necessitates the need to update the issue of observing the rights and freedoms of man and citizen, and the vector of state development, aimed at joining the European community, requires the formation of fundamentally new approaches to the institution of rights and human and citizen freedoms, taking into account the age-old traditions and standards in this area developed by civilized states.

However, it was emphasized that the issue of human rights has gained a new acuteness in view of the brutal reality caused by the war of the Russian Federation against Ukraine. Speaking about the provision of human and citizen rights under the conditions of martial law, it is emphasized that martial law cannot be a reason for ignoring human rights and for the state not fulfilling its duty to ensure and protect human rights.

Key words: *human, human-centrism, human and citizen rights, martial law regime, state, public bodies, right to life, international standards of human rights protection.*